Scientific Bulletin of Namangan State University

Volume 1 | Issue 10 Article 70

10-10-2019

COGNITIVE METHODS AND PERSON NATIONAL PECULIARITY

Madina Bakhromovna Badritdinova
NamSU

Follow this and additional works at: https://uzjournals.edu.uz/namdu

Part of the Education Commons

Recommended Citation
Badritdinova, Madina Bakhromovna (2019) "COGNITIVE METHODS AND PERSON NATIONAL PECULIARITY," *Scientific Bulletin of Namangan State University*: Vol. 1 : Iss. 10 , Article 70.
Available at: https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol1/iss10/70

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in Scientific Bulletin of Namangan State University by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact brownman91@mail.ru.

COGNITIVE METHODS AND PERSON NATIONAL PECULIARITY

Cover Page Footnote

???????

Erratum

???????

This article is available in Scientific Bulletin of Namangan State University: https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol1/iss10/70

KOGNITIV USLUB VA SHAXSNING MILLIY XUSUSIYATLARI

Badritdinova Madina Baxromovna

Annotatsiya: *ushbu maqolada ta'lim jarayonida kognitiv uslub shakllanishining o'ziga xos xususiyatlari usullari haqida fikr yuritilgan. Maqola talabalar, pedagoglar, kognitiv uslub muammosi bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar uchun mo'ljallangan.*

Tayanch so'z va tushunchalar: *kognitiv uslub, kognitiv nazorat, kognitiv temp.*

КОГНИТИВНЫЙ ПОДХОД НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЛИЧНОСТИ

Бадритдинова Мадина Бахромовна

Annotatsiya: *в статье рассматриваются вопросы развития когнитивной деятельности учащихся, его общего интеллекта. Обоснована актуальность изучения психологической динамики развития учащихся, с учётом местных условий. Статья предназначена для студентов, педагогов, специалистов занимающихся проблемами когнитивного метода.*

Ключевые слова и понятия: *когнитивний стиль, когнитивний контроль, когнитивний скорость.*

COGNITIVE METHODS AND PERSON NATIONAL PECULIARITY

Badritdinova Madina Bakhromovna

Abstract:*this article opens the main point of the cognitive style, individual peculiarities of the cognitive style, and also the psychological peculiarities of the cognitive development in the process of educational activity. The article is cwailable to students, teachers, specialists working on the problem of cognitive method.*

Key words and concepts: *kognitiv style, kognitiv control, kognitiv temp.*

Bugungi islohotlar davri o'qitishning samarali metodlarini yaratishni, o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi hamkorlikni yanada kengaytirishni, inson shaxsini shakllantirishda ta'lim–tarbiyaning yetakchiligini ta'minlashni, o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlari, milliy his–tuyg'ularini e'tiborga olib, ta'limiy–tarbiyaviy tadbirlarni amalga oshirishni taqazo qilmoqda.

O'zbekistonning birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta'lim sohasiga ham milliy didaktik nuqtai nazardan yondashib, uni quyidagicha ta'riflagan edi: "Ta'lim O'zbekiston xalqi ma'naviyatiga yaratuvchanlik faolligini baxsh etadi. O'sib kelayotgan avlodning barcha eng yaxshi imkoniyatlari unda namoyon bo'ladi, kasb–kori, mahorati uzluksiz takomillashadi, katta avlodning dono tajribasi anglab olinadi va yosh avlodga o'tadi"[1]. Yuqoridagi fikrlarga tayangan holda, pedagogik jarayondagi ta'lim va tarbiya samaradorligini oshirish uchun o'qitish sifatini tubdan yangilash, o'qituvchi va o'quvchining hamkorlikdagi munosabatini yo'lga qo'yish, o'zaro sog'lom raqobat muhitini qaror toptirish va yangicha yondashuvlarni amaliyotga joriy etishimiz zarurdir.

O'quvchilar tomonidan bilimlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirilishi ular tafakkurining tezligi, izchilligi, mazmundorligi, mustaqilligi, chuqurligi va boshqa bir qator milliy xususiyatlariga ham bog'liqdir. Shuning uchun ham ta'lim jarayonida o'quvchilarning tafakkurga xos kognitiv uslubini o'rganish va diagnostika qilish muhim ahamiyat kasb etadi, ularni rivojlantirish esa zamonaviy psixologiyaning dolzarb muammolaridan biridir.

Kognitiv uslublar bilan bog'liq shaxsning muhim xususiyatlaridan biri kognitiv murakkablik va kognitiv soddalik hisoblanadi. Bu xususiyatlar shaxsning milliy xususiyatlari bilan bog'liqlikda rivojlanadi. Kognitiv murakkablik va soddalik kognitiv uslublar doirasida o'rganiladigan muammolar ichida muhim ahamiyat kasb etadi. An'anaviy intellektual qobiliyatlar axborotni qayta ishlash jarayoni va aniqligiga javob beruvchi psixik mexanizmlar shakllanganlik darajasining ko'rsatkichlari bo'lsa, kognitiv uslublar axborotni qayta ishlash jarayonini idora qilishga javob beradigan psixik mexanizmlarning shakllanganlik darajasi ko'rsatkichlaridir.

Ushbu jihatdan kognitiv uslublar metakognitiv qobiliyatlar sifatida anglanadi. U sub'yekning mental tajribasi uyushuv xususiyatlarida namoyon bo'ladi. Mental tuzilmalar mental tajribaning psixik negizidir. Mental tuzilmalar o'z xususiy o'rniga ega uch mental qatlamdan iborat:

1.Kognitiv tajriba–bilish sub'yeki psixikasida tevarak–atrofidagi narsalarning barqaror jihatlarini qayta tiklashga ko'mak beradigan, axborotni idrok etish, saqlash va tartibga solinishini ta'minlaydigan mental tuzilmalardir. Ularning asosiy vazifasi–turli darajadagi aktual ta'sirlar xususidagi axborotni tezkor qayta ishlashdan iborat. Kognitiv tajriba arxetipik tuzilmalar, axborotni kodlashtirish usullari, kognitiv loyihalar, semantik tuzilmalarda namoyon bo'ladi.

2.Metakognitiv tajriba–bu axborotni qayta ishlash jarayonini ixtiyorsiz va ixtiyoriy ravishda idora qilishni amalga oshirish imkonini beradigan mental tuzilmadir. Uning vazifasi – individual intellektual zahiralar holatini nazorat qilish va intellektual faoliyat yo'nalishini korrektsiya qilishdan iborat. Metakognitiv tajriba ixtiyoriy va va g'ayriixtiyoriy intellektual nazorat, metakognitiv ogohlik kabi tuzilmalarda namoyon bo'ladi.

3.Intentsional tajriba–bu intellektual faollikning tanlanuvchanlik negizida yotadigan mental tuzilmalardir. Ularning asosiy vazifasi–muayyan predmetli jabha tanlovining sub'yekiv mezonlari shakllanishida, yechim yo'nalishini aniqlashda, axborotning ma'lum bir manbalariga tayanishga moyillikda ishtirok etishdir. Intentsional tajriba e'tiqod, dunyoqarash, munosabatlarda mavjud [3].

Aniq vaziyatda amalga oshirilgan har bir xatti–harakat asosida individual xulq–atvorni oldindan bashorat qilishga intilish–shaxs xatti–harakatlarini oldindan belgilab olish mushkulligi fakti bilan to'qnash kelish deganidir. Zotan xatti–harakatni haqiqatan oldindan aytib berish uchun tuzilmaning ichki jarayonlarini tushunmoq lozim. O'z navbatida, individual tushunchaviy tizimni to'g'ri baholash uchun uning differentsiatsiya va integratsiya darajasini inobatga olish kerak.

Kognitiv soddalik va kognitiv murakkablikda namoyon bo'ladigan kognitiv uslub negizida Dj.Kellining personal konstruktlar nazariyasi yotadi. Dj.Kelli fikriga ko'ra,

insonning voqelikni baholash va prognoz qilishida konstruktlar tizimi sifatida namoyon bo'ladigan, ma'lum yo'sinda uyushgan sub'yekiv tajriba asosiy rol o'ynaydi.

B.Botirov o'z tadqiqotlarida qadriyatlarga oid mental makon murakkabligini Xemfri mezoni bo'yicha baholab o'rgangan. Bunda ikki qutbli faktorga–ikki, bir qutbli faktorga – bir ball berilgan[1]. Tadqiqotlarda aniqlanishicha, terminal qadriyatlarga oid mental makonning eng murakkabi o'zbek ayollariga taalluqli bo'lsa, soddalik o'zbek erkaklarida kuzatiladi. Instrumental qadriyatlarga oid mental makonning murakkabligi o'zbek erkaklarida, soddalik o'zbek ayollarida ekani ham o'zbek mentalligidagi gender tafovutlar kuchliligini namoyon qilmoqda. Hayotiy maqsadlarga oid mental makon murakkabligi milliy xususiyatlar bilan bog'liqligini ko'rsatdi: O'zbeklarning hayotiy maqsadlari keng qamrovliligi bilan ruslarnikidan ajralib turibdi. Ayni shu holat ruslarning "oq – qora" rangdagi tafakkur tarzidan dalolat bermoqda. Ekzistentsial voqelikka bo'lgan munosabatlarga oid mental makon murakkabligi ham mental farqlar mavjudligini ochib berdi. Ekzistentsial voqelikka munosabatlar o'zbeklarda kengroqligi o'z aksini topdi.

1-jadval

Rus va o'zbek respondentlari kognitiv makonlarining murakkablik darajalari (B.Botirov tadqiqotlari bo'yicha)

Milliy guruhlar	Terminal qadri-yatlarga oid mental makon		Instrumental qadriyatlarga oid mental makon		Hayotiy maq-sadlarga oid mental makon		Ekzistentsial vo-qelikka bo'lgan munosabatlarga oid mental ma-kon	
	Murakkablik darajasi	Rang	Murakkablik darajasi	Rang	Murakkablik darajasi	Rang	Murakkablik darajasi	Rang
Rus ayollari	13	II	12	II	4	II	4	III
O'zbek ayollari	14	I	11	III	6	I	6	I
Rus erkaklari	13	II	12	II	4	II	5	II
O'zbek erkaklari	12	III	13	I	6	I	6	I

Kognitiv sodda va kognitiv murakkab shaxslar o'rtasidagi tafovutlar to'g'risida N.Levental va D.Zingerlar qiziq bir farazni ilgari surganlar. Ular u yoki bu toifaga taalluqli sinaluvchilar bilish yo'nalganligining o'ziga xos jihatlarini tilga olganlar. Xususan, kognitiv sodda odamlar boshqa odamlarning intellektual malaka va imkoniyatlariga qiziqish namoyon qilgani uchun shaxs kompetentligi xususida shahodat beruvchi shaxs xususiyatlariga yo'nalgan bo'ladilar[2].

Kognitiv murakkab individlar esa boshqa odamning individual, birinchi navbatda, uning o'ziga xosligini belgilovchi xususiyatlarini e'tiborga olishga moyil ekanlar. V.Pouers esa kognitiv murakkab talabalar ijtimoiy jihatdan yoqimliroq idrok etilib, kognitiv sodda

shaxslar ishga doir munosabatlarda afzal ko'rinishini isbotlagan. M.A.Xolodnaya kognitiv murakkablikning ekstremal ko'rinishlari kategorial nazorat mexanizmlari yaxshi ishlamasligi natijasi bo'lsa kerak, deb hisoblaydi [4]. Bunday odamlar ro'y berayotgan hodisalarning yaxlit manzarasini tiklay olishga qodir emaslar, shuning uchun ham ularning mental reprezentatsiyalari parchalanib ketarmish.

Pirovardida, kognitiv murakkab shaxslarning kutilmagan bir–birini inkor etuvchi tavsiflari uchraydi. Masalan, qator tadqiqotlar kognitiv murakkablikning maksimal darajasini xavotirlilikning maksimal darajadagi ko'rinishlari bilan o'zaro aloqadorligini qayd etgan. A.L.Yujaninova fikriga ko'ra: "Boshqa odamlar bilan muloqotga kirishishning asosiy motivi bo'lib xavotirlilik ilgari suriladi". Uning ma'lumotlariga ko'ra, kognitiv sodda talabalar nizolarning 20% tashabbuskori bo'lgan bir paytda, kognitiv murakkab talabalar nizo sababchilari bo'lib, bunday nizolarning 4% da qatnashgan. Kognitiv murakkablik yashirin agressiyaning giperkompensator hosilasi ekanini isbotlovchi tadqiqotlar ham mavjud [3].

Tadqiqot natijalari yuqorida keltirilgan ilmiy faktlarni ma'lum darajada isbotlab turibdi. Tadqiqotda nafaqat kognitiv murakkablik va soddalik sohasining o'zi, balki konkretlik va abstraktlik sohasi ham o'rganilgan.

O.Xarvi, D.Xant va G.Shroder kontsept (tushuncha) tabiatini quyidagicha tavsiflaydilar: Ular uchun tushuncha—ma'lum bir individuumga xos baholash tendentsiyasidir, tevarak-atrof obrazini o'z fe'l – atvori va ehtiyojlariga mos ravishda ko'rishga moyillikdir. Konkretlik va bstraktlik bilish sohasining formal tuzilmaviy xususiyati bo'lgani bois, yorqin ifodalangan adaptiv funktsiyalarga egadir. Shundan kelib chiqqan holda hodisalarni konkret va abstrakt kontseptualizatsiyalash kognitiv uslub qutblari sifatida o'rganila boshlangan [4].

2-jadval

Xarakter xususiyatlarining kognitiv makon murakkablik darajalari bilan o'zaro aloqadorligi

Milliy guruhlar	Terminal qad-riyatlarga oid mental makon	Instrumental qadriyatlarga oid mental makon	Hayotiy maq-sadlarga oid mental makon	Ekzistentsial voqelikka bo'l-gan munosa-batlarga oid mental makon
Ekstraversiya	– 0.38*	0.58**	– 0.49**	– 0.39*
Xavotirlilik	0.43**	0.52**	0.59**	0.66**
Senzitivlik	0.66**	0.31*	0.44**	0.37*
Konformizm	0.18	0.11	0.62**	0.71**

O.Xarvi, D.Xant va G.Shroder konkretlik va abstraktlik bilan bog'liq tushunchaviy sohaning individual xususiyatlarini tahlil qilib chiqishgan. Konkretlik va abstraktlik kabi psixologik jarayonlar negizida tushunchalar differentsiatsiyasi va integratsiyasi yotadi. "Konkret kontseptualizatsiya" qutbi tushunchalar differentsiatsiyasining soddaligi va yetarlicha integratsiya qilinmaganligi bilan belgilanadi.

Kontseptualizatsiyaning aniq uslubi vaziyatni oʼta soddalashtirib qabul qilish va uning interpretatsiyasida "mental soʼqirlik" deb nomlanadigan bir xil yoʼsindan boshqasini koʼrolmaslik holati bilan tavsiflanadi. Kontseptualizatsiyaning abstrakt uslubida esa, aksincha, roʼy berayotgan voqea va hodisalarga yangicha yondashuvlar koʼpligi, muqobil interpretatsion sxemalarning mavjudligi bilan ajralib turadi.

Abstraktlik subʼyekning bevosita vaziyat sarhadlaridan chiqa olish, zamon va makonning bir mental holatlaridan boshqa mental holatlariga oʼta olish qobiliyatining yaqqol ifodasida namoyon boʼladi.

Shuni aytish joizki, mazkur kognitiv uslub oʼzida inson va uni qurshab turuvchi muhit oʼrtasidagi oʼzaro taʼsirlarni (xulq–atvor murakkabligi va muhit murakkabligi) aks ettiradi.

Demak, agar muhit parametrlari murakkablikning muayyan bir chegarasidan oshsa, konkret kognitiv uslubga ega shaxslar (tushunchaviy tizim integratsiyalanishi va differentsiatsiyalanishi minimal koʼrsatkichlari) faoliyat yuritishga layoqatsiz boʼlib qoladi, chunki ularning xulqiy andozalari oʼta murakkab ijtimoiy muhit bilan oʼzaro taʼsirga kirishga moʼljallanmagan.

B.Botirov oʼz tadqiqotida kognitiv uslub xususiyatlaridan kelib chiqqan holda rus millatiga mansub respondentlarga ("konkret" kognitiv uslub sohiblarida) quyidagi psixologik xususiyatlar xosligini aniqlagan: "oq–qora" tafakkur tarziga moyillik (bu xususiyat mavjudligi tadqiqotning milliy stereotiplarni oʼrganishga bavaishlangan qismida oʼz isbotini topgan), mavhumlikka toqatsizlik, qarorlar stereotipligi, xulq–atvorning vaziyat bilan bogʼliqligi va hokazo. oʼzbek millati vakillariga esa abstrakt kontseptualizatsiya, yaʼni vaziyatning bevosita xususiyatlaridan xolislik, jismoniy va ijtimoiy olamni tushuntirishda ichki tajribaga tayanishga intilish ustuvordir. Bu kognitiv uslubning "abstraktlik" qutbi verbal intellekt yuqoriligi (D.Veksler shkalasi boʼyicha) va kognitiv murakkablik bilan bogʼliqligi isbotlangan[1].

Xulosa qiladigan boʼlsak, tadqiqotimiz kognitiv uslublar nafaqat turli millat vakillari oʼrtasidagi, balki milliy gender xususiyatlarda ham oʼz aksini topganini tasdiqladi. Shu sababli taʼlim jarayonida gender xususiyatlarni ham inobatga olish zarur.

Oʼquvchilarning bilish jarayoniga xos individual uslubiga xos boʼlgan xususiyatlarini samarali diagnostika qilishni taʼminlash va ularni rivojlantirish maqsadida pedagoglar, amaliyotchi psixologlar uchun quyidagi tavsiyalarni berish mumkin:

1. Har bir taʼlim muassasasi amaliyotchi psixologlari tomonidan oʼquvchilarning bilish jarayonlari, xulq-atvori va oʼzaro munosabatlaridagi individual xususiyatlarni diagnostika qilishning psixodiagnostik metodlari bazasini yaratish;
2. Oʼquvchilar bilan olib boriladigan mashgʼulotlarning rivojlantiruvchilik rolini yanada kuchaytirishga erishish;
3. Oʼquv faoliyatiga pedagogik rahbarlik qilish orqali ularning sezgi, idrok, xotira, tafakkur, xayol kabi bilish jarayonlariga xos individual xususiyatlar va bilish jarayoniga xos individual uslubni rivojlantirishga imkoniyat beruvchi vaziyatlarni yaratish;
4. Individual munosabatlarni tashkil etish orqali oʼquvchilar faoliyatidagi yutuqlarini vaqtida aniqlash va ragʼbatlantirib borish;
5. Oʼquvchilarni mustaqil fikrlashga, kuzatuvchanlikka, atrof-muhitdagi har qanday

yangiliklarga qiziqish bilan munosabatda bo'lishga, ijodkorlik va muloqotchanlikka o'rgatib borish;

6. Ta'lim muassasalaridagi o'quv mashg'ulotlari sifatini yaxshilash orqali bilish jarayoniga xos individual uslubni rivojlantirishga erishish lozim.

Bu tavsiyalarga amal qilish jismoniy va aqliy jihatdan yetuk, mustaqil fikrlovchi, barcha xususiyatlariga ko'ra boshqalardan ajralib turuvchi shaxsni tarbiyalash imkonini beradi. Taqdim etilgan ilmiy-uslubiy tavsiyalar ijtimoiy faol, yuqori intellektual salohiyatga ega mutaxassislarni tayyorlash dasturlarini yaratish uchun zamin yaratadi.

References:

1. Botirov B.M. O'zbek milliy xarakteri shakllanishiga qadriyatlar ta'sirining psixologik xususiyatlari Psixologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya ishi avtoreferati T.:2011

2. Botirov B.M. Etnopsixologiya T. TDPU, 2012

3. Xolodnaya M.A. Psixologiya intellekta. Paradokso' issledovaniya. - 2-e izd., pererab.i dop.-SPb.:Piter, 2002.-264 s

4. Xolodnaya M.A. Kognitivno'e stili. O prirode individualnogo uma M.: 2004.384s

5. Gyunter Klaus, Vvedenie v differetsialnuyu psixologiyu ucpeniya», «Pedagogika», 1987.

6. Baron, M. (1981). *Schedule for Interviewing Borderlines.* New York: New York State Psychiatric Institute.

7. Zinchenko T.R, Kognitivnaya i prikladnaya psixologiya.-M.:MODEK, 2000.,608 st